

ATEBE

Dinî Arařtırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi | Journal of ATEBE

Sayı: 11 (Haziran / June 2024), 91-100

**Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi, yazar Taha Abdurrahman, çev.
Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 72 Sayfa, ISBN: 9789753526302**

*Language Matters: A Dialogue on Language and Logic by Taha Abdurrahman, translator Kürşat
Atalar (İstanbul: Pınar Publications, 2022), 72 pages, ISBN: 9789753526302*

İsa Güceyüz

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı
Anabilim Dalı

Assistant Professor Dr., Social Sciences University of Ankara Faculty of Theology, Department of
Arabic Language and Rhetoric
Ankara, Türkiye

isa.guceyuz@asbu.edu.tr

orcid.org/0000-0001-7488-6914

<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Kitap Deęerlendirmesi / Book Review

Geliř Tarihi / Date Received: 30 Nisan / Nisan 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Cite as: Güceyüz, İsa. "Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi, yazar Taha Abdurrahman, çev.
Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 72 Sayfa, ISBN: 9789753526302". ATEBE 11 (Haziran 2024), 91-
100. <https://doi.org/10.51575/atebe.1475842>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article
has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve
yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical
principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have
been properly cited (İsa GÜCEYÜZ)

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This
work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi, yazar Taha Abdurrahman, çev. Kürşat Atalar
(İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 72 Sayfa, ISBN: 9789753526302

Öz

Asrımızın önemli düşünürlerinden Taha Abdurrahman'ın *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi* adlı eseri, yazarın dil ve felsefeye dair farklı bakış açılarını içermektedir. Söyleşi türünde kaleme alınmış eser bir bölümden oluşmaktadır. Bu yönüyle dil, dilbilim, mantık ve felsefe etrafında şekillenen sorulara ve bunlara verilen cevaplara dayanmaktadır. Eser, İngilizceden Türkçeye çevrilmiş olup orijinal ismi *Language Matters: A Dialogue on Language and Logic*'tir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâğatı, Taha Abdurrahman, Dil, Mantık, Söyleşi.

Language Matters: A Dialogue on Language and Logic by Taha Abdurrahman, translator Kürşat Atalar (İstanbul: Pınar Publications, 2022), 72 pages, ISBN: 9789753526302

Abstract

The work titled *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi* by Taha Abdurrahman, one of the important thinkers of our century, contains the author's different perspectives on language and philosophy. The work, written in the form of an interview, consists of one chapter. In this respect, it is based on questions shaped around language, linguistics, logic and philosophy, and the answers given to them. The work has been translated from English into Turkish, and its original name is *Language Matters: A Dialogue on Language and Logic*.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric (al-Balâğah), Taha Abdurrahman, Language, Logic, Interview.

Asrımızın önemli düşünürlerinden Taha Abdurrahman'ın "*Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*" adlı eseri yazarın dil ve felsefeye dair farklı bakış açılarını içermektedir. Söyleşi türünde kaleme alınmış eser, tek bölümden oluşmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Abdurrahman'ın öğrencilerinin dil, dilbilim, mantık ve felsefe konusunda kendisine yönelttiği sorular ve bunlara verilen cevaplar etrafında şekillenmektedir. Eser, İngilizceden Türkçeye çevrilmiş olup orijinal ismi *Language Matters: A Dialogue on Language and Logic*'tir ve 2010 yılında Abu Dabi'de basılmıştır (s.3,9-10). Abdulsamet Şentürk tarafından, eserin İngilizcesinden hareketle kapsamlı bir değerlendirme yazısı yazılmıştır.¹ Bu çalışmada ise eserin Türkçe çevirisi esas alınmış olup Taha Abdurrahman'ın İslam düşüncesine bakışının bütüncül bir yöntemle ele alınması hedeflenmiştir. Ayrıca eserin Türkçe çevirisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Taha Abdurrahman, İslam dünyasında son iki yüzyıldan beri süregelen tartışmalar içinde gündeme gelen yeni ve eski sorunları cevaplayan bütünlüklü bir felsefi sistem kurmayı hedeflemektedir. İslam aleminin karşılaştığı entelektüel ve yapısal sorunların temelindeki taklitçi modernliğe dikkat çeker (s.10). Ona göre Müslümanların karşılaştığı bu sorunlar İslam'dan değil dış etken ve güçlerden kaynaklanmaktadır. Felsefe bir nebze istisna tutulabilir ama dilbilim ve

¹ Abdulsamet Şentürk, "Taha Abdurrahman, Language Matters: A Dialogue on Language & Logic. Abu Dhabi, 1. Basım, 2010", *Din ve Felsefe Araştırmaları* 6/2 (2023), 117-124.

mantık, -üstelik derinlemesine tartışmalar yapıyorsa- okuyucunun ilgisini çekmek konusunda avantajlı olmamaktadır (s.11).

Muhammed Âbid Câbirî ile Muhammed Arkun'un görüşleri -Abdurrahman'a kıyasla- sadece İslami camiada değil seküler çevrelerde de gündem olabilmıştır. Söz konusu yazarlar sadece tarihselci ruhun hâkim olduğu metinleri nazarıtibara alındığında "modernist" diye tanımlanabilecek görüşleriyle bilinmektedir. Taha Abdurrahman ise bu duruma karşıdır. Burada Abdurrahman'ın adı geçen kişilerin modernist olarak bilinmesine değil onların modernist olarak bilinmesine neden olan görüşlerine ve bu görüşlerin Müslümanlar için bir çözüm olarak sunulmasına karşı olduğu söylenebilir. Özellikle de ithal fikirlerin Müslüman vicdanında tutunamayacağı yönünde ısrarlı iddiaları vardır. Okur bu metinden/kitaptan yazarın genel düşünce çerçevesini rahatlıkla çıkarabilir. Fakat detay bilgi için elbette müellifin düşünce dünyasının derinliklerine dalmak, dolayısıyla diğer eserlerine yönelmek gerekir (s.11-12).

Taha Abdurrahman'ı Batılı okurlarla tanıştıran Wael b. Hallaq, Abdurrahman'ın çalışmalarında ahlâkın İslam düşüncesinin merkezinde yer aldığını belirtir (s.12). Bu bağlamda Taha Abdurrahman'ın eserlerinin Hallaq'ın kitaplarıyla eş zamanlı okunması daha faydalı olabilir. Taha Abdurrahman'ın "*Modernitenin Ruhü*" adlı eserine takriz yazan Hallaq, onunla ilgili şöyle demektedir: *Abdurrahman Taha, sömürgecilik Afrika ve Asya'ya ayak bastığından beri İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli filozoflardan biridir. Onun hâlâ ilerleme halindeki projesi modern Müslüman aydınların büyük çoğunluğunun kendi sözde reform programlarını dayandırdıkları epistemolojik temellerden hareket eder ama bu temelleri geride bırakır* (s.13).

Abdurrahman, sağlam ve kesin bilgiye dayanan ve modern öznenin "varoluşsal küstahlığı" yerine ahlâki çizgiyi merkeze alan eksiksiz bir hayat tarzı sunuyor. Çünkü bakış açısı ve eylemleri ahlâkla şekillenen insan, yaratılan her şeye alçakgönüllülükle saygı duyar (s.13). Çoğunlukla ahlâk araştırmaları ve modernite eleştirisi ve bu bağlamda dil, mantık ve felsefe odaklı çalışmaların her biri, alt savlar zincirine bölünen belli bir fikir/sistem etrafında oluşturulmuştur. Çok farklı konuları ele almasına rağmen düşüncesinin bütününde dil, mantık ve felsefe formasyonu daima öne çıkar. Abdurrahman; kelâm ilminin, dinî amel ve aklın yenilenmesine ve ahlâka vurgu yapmaktadır. Eser, Abdurrahman'ın düşüncelerinin izinin takibini, argümanlarını hangi çerçevede ortaya koyduğunu ve incelikli yöntemiyle meseleleri nasıl ele aldığını belirgin kılmaktadır. İslam'ın felsefe, kelâm ve fıkıh alanındaki entelektüel geleneğinin, o dönemin yaygın mantık ve diyalektik bilgisiyile dopdolu olduğuna, mantık ve diyalektiğin araçlarında ustalaşmadan bu geleneğe tümünden vakıf olmanın mümkün olmadığına dikkat çekmektedir (s.14).

Zorlu uğraş gerektiren araştırma işini aceleye getirerek, gelenek karşısında ideolojik pozisyonlar benimsemenin yanlışlığını vurgulayan *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*, müellifin entelektüel projesinin önemli bir bileşeni olarak dilbilime ve dille ilgili diğer konulara dair yeni bakış açılarına ve anlayışlara ışık tutmayı amaçlıyor. En seçkin çağdaş düşünürlerden

biri olarak, önde gelen öğrencilerinden ve meslektaşlarından bazılarının kendisine yönelttiği seçme sorular, ona siyaset, din ve ilahiyatla ilgili konuları özet bir biçimde ele alıp, mantık ve felsefeye ilişkin meseleleri daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirme imkânı veriyor. Müellifin felsefe ve kelâm tartışmalarında edimbilimselci² yaklaşım öne çıkıyor. Eserin hacmi küçük olsa da dilbilim, mantık ve felsefeyle ilgili birçok önemli meseleye temas ediliyor (s.14-17).

Abdurrahman'a göre geleneği incelemek için yapılan çalışmalar, bazı sorunlu metodolojiler içermektedir: 1. Bunlar ithal edilmiş ve gelenekle bağı bulunmayan yöntemlerdir. Bu metodolojiler uygulandıkları sahaya ters düşmektedir. Geleneği güçlendiren ve onun yorumunu değiştirebilen nedensel unsurlardan kopukturlar. 2. Geleneğe yabancı metodolojilerdir. Yazılı metnin ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi İslami metinlerin ihtiyaçlarını da karşılayamazlar. Bu metodolojiler her türden kuramsal ve mantıksal eğitimden vazgeçilebileceği inancını yaygınlaştırır ki bu sav bazı yöntem hatalarını beraberinde getirir. Abdurrahman, kurduğu metodoloji ile nakil (ithal edilmişlik) ve dahl (dışarıdan alınmış olma) kusurlarından arınmayı hedeflemektedir (s.19-21).

Abdurrahman, geleneksel metinlerin dilbilim ve mantığa dayalı bir bakış açısıyla inşa edildiğini ifade etmektedir. O, basit bir gelenek methiyesine kapılıp onu içselleştiren ya da onu kötüleyip terk eden çoğu gelenek araştırmacısından tamamen farklı bir yol haritası takip etmiştir. Nitekim o, felsefi anlayışların altında yatan dilsel ilkeleri öne çıkaran yaklaşımını şu şekilde ifade etmektedir: *Çok sayıda dille hemhal oluşumuz ve onları günlük yaşamda kullanmamız, filozofun konuştuğu dilde saklı yapılardan yararlanarak onun entelektüel ve teolojik yöneliminin geride bıraktığı belirgin izleri bulma noktasında çok önemli etken olagelmıştır.* Başka bir ifadeyle nesilden nesile geçerek bize ulaşan farklı fikirler, ait oldukları dünya görüşlerinin damgasını taşırlar. O nedenle aceleyle bunları benimseme veya savunmaya yeltenmeden önce o dilin özel bağlamının boyutlarının açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu model Arabî ve bilimsel bir yöntemdir. Bu yöntem, modern dilbilimin imkânlarından yararlandığı gibi Arap dilinin zengin sözbilim (belâgat) ve deyişbilim imkânlarını da sonuna kadar kullanır. Bununla birlikte Arapçanın sözbilim imkânlarına uygun düşecek şekilde diyalektik kuramları yeniler (s.25).

Müellif, modern Arapçanın geleneksel Arapçayı aştığı, dolayısıyla da artık klasik Arapçaya ihtiyaç kalmadığını iddia eden yaklaşımı eleştirmiştir. Dilbilim alanında çalışan ilim adamı hem klasik Arapça dilbilgisinden hem de modern dilbilim yöntemlerinden haberdar olmalıdır. Kuramsal donanıma da sahip olmakla birlikte benzer modelleri bağımsızca üretebilecek beceriye sahip olmalıdır. Abdurrahman'a göre modern dilbilim imkânları oldukça gelişmiş olmasına

² Edimbilim: Söylem analizi. Kişiler arası iletişim ve etkileşim. Konuşmacı, dinleyici ve bağlamı hesaba katarak dilin kullanım boyutu ve dilsel aktivitenin birtakım eylemler gerçekleştirilmesiyle ilgilenen bir alan.

rağmen klasik Arapça bilginlerinin kuram üretme yetenekleri modern muadillerinden çok daha üstündür (s.34-36).

Taha Abdurrahman, modern dilbilimi de tamamen reddetmemiştir. Modern dilbilime topyekûn karşı çıkmanın araştırmacıyı, Arapça dilbilgisiyle ilgili düşünceleri yenileme fırsatından yoksun bırakabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca modern dilbilimin Batılı dilbilim teorilerinin tahakkümünden kurtarılması gerektiğini belirtir. Geleneği savunmakla birlikte modern dilbilimin imkân ve sorunlarından haberdar olmayan bir araştırmacının dillere nezdinde güven kazanamayacağını niteler. İnsan nefsinin yeni olana karşı zaafı vardır ve modern dilbilimin belli orandaki çekiciliği de bundan kaynaklanmaktadır (s.37).

Yazar, *belâğî* ve *usûlî* gelenekle irtibata geçmek isteyen bir araştırmacının bazı adımları izlemesi gerektiğinden bahsetmiştir. Bunlardan ilki; araştırmacının yerleşik, klişeleşmiş ve sabitesi olmayan yargılardan uzak olmasıdır. İkincisi; *belâğî* ve *usûlî* geleneği, ayrı alan ve bölgelere ayırmaktan kaçınmalıdır. Başka bir ifadeyle bir alanı çalışmaya değer görüp diğer alanları dışlamamalıdır. Nitekim modern dönemde bazı alanlarla -durağan olduğu veya dinamizmini yitirdiği gerekçesiyle- ilişki koparılmaktadır. Ancak Taha Abdurrahman'a göre geleneği parçalarına ayırmayı öneren bir kuramın -yaygın popülaritesine rağmen- değeri yoktur. Bu bağlamda zorlu uğraş gerektiren araştırma işini aceleye getirmek ve gelenek karşısında ideolojik pozisyonlar almak sorunlu bir yaklaşımdır. Üçüncüsü; araştırmacı, kendinden önceki âlimlerin kullandığı yöntemleri çok iyi bilmelidir. Bununla birlikte modern dönemde edimibilim alanında uzmanlaşmış ilim adamlarının kullandıkları yöntemlere de vâkıf olmalıdır. Aksi takdirde ilmi ve akli temele dayanmayan övücü veya yerici yargılarda bulunma yanlısına düşer. Dördüncüsü ise -değeri herkesçe kabul edilsin veya edilmesin- araştırmacının yararlı ve uygun modern yöntemleri geleneğin her alanında kullanabilmesidir. *Belâğî* ve *usûlî* geleneğin meseleleri genellikle söylemle ilgili olduğundan ona uygun olan yöntem doğal olarak edimibilimsel yöntemler olacaktır (s.38-40).

Abdurrahman, *belâğî* ve *usûlî* gelenekten ihtiyaca binaen, yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde yararlanılabileceğini ifade etmiştir. İlkinde gelenekten kavram ve ilkeler çıkarılır, böylelikle edimibilimsel sistemimiz zenginleşir. Bu, yatay düzlemdeki gelişmedir. Burada gelenekten çıkarılan araçların yöntemsel boyutlarının tanımı kesin olarak bize ait olmalıdır. Bu tanımlar zamanla kurallara dönüşür ve onlar sayesinde bu araçların yeni sistemdeki işleyişi denetlenebilir. İkincisinde ise gelenekten çıkarılan kategori ve kurallar aracılığıyla, güncel edimibilimsel yöntemleri içeren bir model kurulur. Bu model aynı zamanda teorik bakımdan geleneğin dilsel ve kuramsal ihtiyaçlarına uygun düşecek şekilde bu yöntemlerin yönünü belirler. Bu da dikey düzlemdeki gelişmedir (s.40-41).

Müellife göre edimbilimin toplumsal unsurlar içermesi oldukça doğaldır. Çünkü edimbilim dilbilimin bir dalıdır. Dilbilim de herkesin bilip paylaştığı bilgi, bağlam, konuşanla dinleyen hak ve görevleriyle ilgili alanları söz konusu eder (s.42).

Taha Abdurrahman, modern mantık verilerinden yararlanmanın araştırmacıyı incelediği şey hakkında genel ve toptancı yargılara varmaktan koruduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte bilim adamına araştırdığı meseleyi doğrulama ve aslına uygunluğunu kanıtlama yetisi de kazandırdığını ifade etmiştir (s.46).

Abdurrahman'a göre çağdaş Arap felsefi yazılarında mantık-dilbilim temelli araştırmalardan çıkarılan herhangi bir bilgiye aşına olunduğuna dair bir işaret bulunmamasının üç temel nedeni vardır: İlki; tarihsel, toplumsal ve siyasal metodolojilere takılıp kalmak; bunların her birinin çok sayıda metodolojik tercihten sadece biri olduğu gerçeğine gözleri kapatmaktır. İkincisi; -özellikle Mağrip coğrafyasında- konuları Fransızca yazılmış eserlerden çıkarılmış bilgiyle yetinmektir. Oysa Fransızca yazılmış felsefi eserlere tarihselci ruhun hâkim olduğu ve bunların yön ve kapsamını filoloji yönteminin belirlediği iyi bilinmektedir. Fransızca eserler konusundaki ısrar, Almanca ve İngilizce gibi diğer eserlere açık olma noktasındaki isteksizlik genelde Arap, özelden ise Faslı araştırmacılara olumsuz etkide bulunmuştur. Bu etki, araştırmaların kesinlikten uzaklaşıp muğlak genellemelere boğulmuş filolojik ve edebi çabalar şeklinde ilerlemesini sağlamıştır. Üçüncüsü ise ancak bir Arap felsefesi öğrencisi düzeyinde mantık ve dilbilim alanlarına hâkim olmaktır. Nitekim bugüne değin birçok Arap felsefecisi yeterli bir mantık bilgisine sahip olmanın gerekliliğini kavrayamamıştır. Oysa onların selefleri bu konuda farklı düşünmüş ve bu ilimlerden bir şekilde yararlanmışlardır (s.52-53).

Yazar, Dekartçı bir akılcılığa fanatizm derecesinde bağlanmayı tenkit etmiştir. Bu anlayışın, Fransız kültürünün büyümesine kapılan Taha Hüseyin'le yaygınlaşmaya başladığını ifade etmiştir. Abdurrahman'a göre "akılcılık", kendi doğup geliştiği coğrafyada bile muhalefetle karşılaşım sınırlandırılmasına rağmen bazı çağdaş Arap ilim adamları bu fanatik bağlılığı sürdürmüştür. Bu kişiler İslami geleneğe kıymet biçerken akılcılıktaki bu revizyonu göz önünde bulundurmamıştır. Böylelikle fikir önderlerinin dahi terk ettikleri bir anlayışa sıkı sıkıya bağlanmayı sürdürmüşlerdir. Abdurrahman, Dekartçı akılcılığın nesnel nedenlerinin ortadan kalktığını söylemiştir. Böylelikle akılcılığın sürekli ve ısrarlı biçimde nihai hakikat olduğunu iddia etme hakkı ve İslami geleneğe değer biçip yargılama yeterliliği kalmamıştır. Ayrıca Dekartçı akılcılık, bizzat Dekart tarafından bile sadece diyalektik münazara ve konuşma iletişimi alanına ait kriterlerin uygulandığı bir söylem olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle mantık ve münazara kuramı bağlamında edimbilimsel dilbilim, Dekartçı akılcılığın ve materyalist felsefe anlayışının karşısında konumlanmaktadır (s.53-54).

Taha Abdurrahman, ortaya koydukları bilimsel metodolojileri mantıki tutarsızlıklar içerdiği gerekçesiyle Muhammed Arkun ve Muhammed Âbid Câbirî'yi de eleştirmektedir.

Dolayısıyla Abdurrahman, bu kişilerin İslami metodolojiye yönelttikleri eleştirilerin çok daha fazlasının kendi metodolojilerine yöneltilmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. Örneğin Câbirî *burhân* ile uğraşması gereken yerde *beyâna* kalkışmaktadır. Arkun ise akılcılaştırmaya taban tabana zıt bir yöntem çağrısında bulunduğu yerde bizzat kendisi akılcılaştırma (*ta'kil*) yapmaktadır (s.56-58). Abdurrahman, burada kelâm ve usûl ilkelerine dayalı bir araştırma modeli tercih ettiğini belirtmiştir (s.59).

Abdurrahman, Aristocu meşşâî felsefeye de bazı tenkitler yöneltmiştir. Bu eleştirilerin meşşâî geleneğin Yunan bağlamı için değil Arap bağlamı için geçerli olduğunu ifade etmiştir. Araplardaki bu düşünce tarzı “Öteki”nden ithal edilmiş olup şu gerekçelerle dilbilimsel ve mantıksal ihtiyaçlara tam olarak cevap veremez: Müslüman filozofların dilbilimsel ifadeleri, Arapların ifade tarzını yansıtan edimbilimsel taleplere uymadığı için insanlar onların -dilbilimsel kuruluşları zayıf olan- yazılarını anlamakta zorlandılar. Onlar; ötekilerin, yani fakîhler, kelâmcılar ve sûflerinin maruz kaldığından daha fazla bir engelleme ve sınırlamaya maruz kalmadılar. Nitekim onlar arasında kırbaçlanmış, yakılmış veya çarpmıha gerilmiş bir filozof bilinmemektedir. Arapların dilbilimsel adetlerinden saptıkları, mantıksal ve “tanıtlayıcı” olduğu gerekçesiyle Yunanlıların dilbilimsel yöntemlerini ısrarla izledikleri için bu yöntemlerden yararlanma konusunda daha az başarılı olmuş olabilirler. Bu bağlamda Abdurrahman, filozofların mantığın yöntemlerine daha fazla bağlı kaldığı argümanına da karşı çıkmaktadır. Ona göre filozofların mantık bilgisi, özü itibariyle diğer insanlarınkinden daha sağlam değildir. Nitekim bazı Müslüman fakîh ve kelâmcılar mantığın mahiyet, boyut ve kapsamını anlama noktasında onlardan fersah fersah ileridedir. Örneğin, mantığın özerk bir disiplin olduğunu savunanlar (ki bu filozofların açık bir şekilde telaffuz etmedikleri bir tezdır) ve ardından onu felsefi olmayan diğer alanlara dâhil edenler (yani onu felsefi olmayan diğer alanlarda uygulayanlar) fakîhler ve kelâmcılardır. Filozoflar ise bu konuda geri kalmıştır. Ayrıca filozoflar felsefi iddiaların mantıksal iddialardan farklı olduğunu hiçbir zaman net olarak görememiştir. Meseleyi iyi anlayamadıkları için kafa karışıklığı meydana gelmiş ve öncekilerin ihtiyaç duyduğu yöntemleri sonrakine uygulamaktan öteye geçememişlerdir. Öte yandan Müslüman fakîh ve kelâmcılar ise bilinçli bir şekilde bunlar arasında sistematik ve metodik bir ayırım yapmayı hedeflemiş ve mantığı, metafizik karakterli Yunan bağlamından koparıp çıkarmak için yoğun çaba sarf etmişlerdir (s.59-61).

Abdurrahman, dilbilim ve mantığın şartlarının -Müslüman filozoflar örneğinde- Aristocu düşünceyi değerlendirirken kullanılacak ölçütler olarak görülmesi durumunda *kelâmî* ve *usûlî* düşünceyi değerlendirirken de aynı ölçütlerin kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Bu kabul edildiğinde şu îmâ edilmiş olmaktadır: Kelâmî ve usûlî gelenek, Arap dilinin iletişimsel ve dilbilimsel araçlarını sadece kullanmakla yetinmemiş, bu araçları ithal edilmiş şeyleri değerlendirirken de kullanmıştır. Öyle ki ithal edilen bu konuları, kendi yerli malzemesini nasıl değerlendirdiyse ona benzer şekilde değerlendirmiştir. Dolayısıyla içerikte değişiklik yapmış ve ona yeni bir biçim vermiştir. Yapılan bu değişiklik ve yeniden biçimlendirme cehaletin ürünü

olmadığı gibi ithal edilene bir saldırı anlamına da gelmemektedir. Bilakis, filozoflarınkinden çok daha üstün bir bilgi ve bilinç temelinden kaynaklanmaktadır. İthal edilen bilgi, İslami edimbilimsel alanın sahih ürünü olabilmesi için hem biçim hem de içerik yönünden aslına uygunluk (*asâle*) denetimine tabi tutulmuştur. Böylece ithal edilen bu bilgi, -ondan nasıl yararlanılması gerektiğini anlayamayan filozoflar örneğinde görüldüğü gibi- sürgüne gönderilip hapsedilmiş bir tutsak olarak kalmamıştır. Bununla birlikte kelâmî ve usûlî gelenek, konusuna ve iddialarına uygun mantıksal ihtiyaçları mükemmel şekilde karşılamıştır. Müslüman kelâmcı ve fakihler; mantık, matematik ve mühendislerinkine özdeş bir mantıksal tanıtlama yaptıkları iddiasında olmamışlardır. Abdurrahman'a göre onlar, doğal söylemde mantıksal tanıtlamanın nasıl yapılacağı hususunda filozoflara göre daha ferasetlidir. Dahası başka şeye değil sadece tutarlı bir münazara kuramı inşa etmeye odaklanmışlardır. Onların diyalektik tartışma ile ilgili ortaya koyduğu kuramlar (*mebhasu'l-münâzara*), tanıtlayıcı akıl yürütme alanında filozofların erişemeyeceği bir konumdadır (s.62-63).

Müellif, dine karşı eleştirel yaklaşım sergileyenlere üç yönden cevap vermektedir: Bunlarda ilki *temel mantıksal yöndür*. Dine karşı eleştirel yaklaşanların tezleri genel anlamda; akılcı delil sunma, deneysel kanıtlama ve pratik kurallara sahip olma bakımından dinin kendisinden daha güçlü değildir. Dine yöneltilen itirazlar öncüllerinin zayıflığı bakımından aynı şekilde eleştirinin sahibine de yöneltiler. İkincisi *dönemsel tarihsel yöndür*. Dine eleştiri yöneltenlerin bugüne dek, bir dine bağlı olanların ürettiği şekilde kültür ve medeniyet üretmediği gerçeğidir. Aynı şekilde "*dinî fanatizm*"in kaynağının din olduğu yönündeki iddia da iki yönden geçersizdir. İlk olarak, dinine bağlı inanmış her kişi, zorunlu olarak fanatizme saplanmaz. Tarih boyunca dinle ilişkisi taraftarlık veya savunuculuk şeklinde tezahür eden pek çok kimse "sizin dininiz size benim dinim bana" kuralına uymuş ve bunu pratiğe dökmüştür. İkinci olarak, dini eleştiren herkes fanatizmden kurtulur diye de bir şey yoktur. Tıpkı bir mümin gibi, dine eleştirel yaklaşan kişi de fanatizme kapılabilir ve aynı ölçüde ona yenik düşebilir. Eleştirel tutum sahibi kişi, fikir ve inançlarını temellendirirken öyle bazı tutumlar takınabilir ki bunlar başkalarını rahatsız edebilecek boyutlar içerebileceği gibi onları kendisiyle aynı fikirde olmama hakkından yoksun bırakabilecek bazı pratik uygulamalar da içerebilir. Üçüncüsü *pratik, gerçekçi yöndür*. Din eleştirisiyle uğraşmak artık popüleritesini kaybettiği gibi dinî faaliyet bilinci artık öncekinden daha derindir. Günümüzde *dini eleştiren felsefelerin* devamına değil *dinî felsefelerin* ortaya çıkışına daha yatkın bir zemin bulunmaktadır. Abdurrahman'ın öngörüsüne göre önümüzdeki on yıllarda dinî araştırmanın canlanışına şahit olunacaktır. Bu canlanışın önderliğini de yine din ve inanca dayanan felsefeler yapacaktır (s.64-66).

Abdurrahman, tasavvufa yöneltilen eleştirilerle ilgili ayrı bir çalışma yapmayı planladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte konuya kısaca değinmiştir. Tasavvufa yöneltilen eleştirilerin Selefler'e ve onların dışındaki diğer kimselere de yöneltilebileceğini belirtmiştir. Ona göre şu üç özellik hem tasavvuf taraftarlarında hem Seleflik savunucularında hem de materyalizm,

tarihselcilik veya pozitivizm savunucularında aynı derecede bulunabilir: Bunlardan ilki *yeniliktir*. Her dinî hareket zamanla ilerleme, çevrenin değişmesi ve kişisel eğitim faktörlerinin etkisi altında az veya çok onu köklerinden ya da orijinlerinden uzaklaştıran değişimlere açıktır. İkincisi *esnemezlik*dir. Her dinî eğilim mecburen iki safhadan geçer ve bunlar birbiri ardı sıra veya biri diğerinden çok sonra gelir. İlkinin karakteristik özelliği *yenilikçilik (içtihâd)* ve *yenilenme (tecdîd)*dir. İkincisinin karakteristik özelliği ise *esnemezlik* veya *taclittir*. Üçüncüsü *düşmanla karşılaşmadır*. Her dinî hareket mesajını yaymaya çalışırken, hasımlarına karşı üstünlük kurmaya çalışır, bunu yaparken de düşmanını en büyük hatayı işlemekle itham eder (s.66-67).

Taha Abdurrahman'ın metinleriyle uğraşmak aynı zamanda yeni bir felsefi lügatçeyi hesaba katmak demektir. Abdurrahman, klasik İslam düşüncesindeki pek çok terimin içeriğini kendi tezi doğrultusunda yeniden anlamlandırmıştır. Batılı terminolojiyle fikirlerini desteklemiş, bunların yeterli gelmediği durumlardaysa yeni terimler teklif etmiştir (s.16).

Kitabın çevirmeni, metnin aslına bağlı kalmaya çalışmakla birlikte bazen tercihlerde bulunmaktadır. Kelime kullanımında anlamı değiştirmeyen aksine belirginleştiren bazı uygulamalar yapmaktadır. Aynı şekilde anlaşılma ihtimali olan teknik terimleri dipnotta açıklamaktadır (s.22,25,47). Maksadın anlaşılması için tedavülde olan kelimeleri kullanmaya gayret etmektedir. Dil, felsefe ve mantık terminolojisine uygun kelimeler seçmektedir. “Kelâm”, bazı yerlerde “spekülatif ilahiyat” bazı yerlerde ise “diyalektik teoloji” diye çevrilmektedir (s.14-16,31,46,63). “Belâgat” da “sözbilim” olarak karşılık bulmaktadır (s.38). “İlmü'l-usûl” ise “skolastik fıkıh metodolojisi” olarak Türkçeye aktarılmıştır (s.56). Bu tür terimler Türkçede de kullanıldığı için çevrilmeden aynı şekilde kullanılmasının kavramsal örgüye daha uygun olacağı söylenebilir. Mütercim tarafından translitere edilen bazı Arapça eserlerin yazımında gramer hatalarına rastlanmaktadır. Abdurrahman'ın *Fî usûli'l-hivâr ve tecdîdi ilmi'l-Kelâm* şeklinde yazılması gereken eserinin *Fî usûlü'l-hivâr ve tecdîdu ilmi'l-Kelâm* olarak yansıtılması bu bağlamda zikredilebilir (s.38,41,47).

Taha Abdurrahman dilden felsefeye, mantıktan ahlak ve moderniteye birçok alanda önemli bir külliyat meydana getirmiştir. Mantık ve dil felsefesini büyük oranda eylem ve tasavvuf felsefesi ile birleştirmiştir. Bununla birlikte İslam geleneğine bütüncül bir bakış açısıyla bakamayanların iddialarını tenkit etmektedir. Düşünürü henüz tanımayanlar için güzel bir tanışma vesilesi olan kitap “iyi bir söyleşinin hiç bitmemesini istersiniz” sözünü bir kere daha doğruluyor.

Çıkar Çatışması: Yazarlardan İsa Güceyüz ATEBE dergisi editör kurulunda görevlidir. Ancak yazarın kitap değerlendirmesinin yayımlandığı bu sayıda alan editörlüğü görevi askıya alınmış ve editör yetkileri kaldırılmıştır. Bu bağlamda çift taraflı kör hakemlik ilkelerine uyulmuştur.

Kaynakça

Abdurrahman, Taha. *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*. çev. Kürşat Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2022.

Şentürk, Abdulsamet. "Taha Abdurrahman, Language Matters: A Dialogue on Language & Logic. Abu Dhabi, 1. Basım, 2010". *Din ve Felsefe Araştırmaları* 6/2 (2023), 117-124.